

Dergiabant

2023, 11(1): 206-209, doi: 10.33931/dergiabant.1281782

Sekülerleşme Karşısında İslam: Tacikistan'ın Dönüşümü

Muammer İSKENDEROĞLU¹

Geliş Tarihi (Received): 12.04.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 04.05.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.05.2023

Öz: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin bir parçası olarak yetmiş yıllık dinin toplum üzerindeki kısıtlama hizmetlerinin sona ermesinin ardından 1990'ların başında bağımsızlığa kavuşan Orta Asya devletlerinde genel olarak bir dini canlanma hareketi başlamıştı. Aradan geçen çeyrek asrın ardından bu cumhuriyetlerde din sorununun sağlıklı bir temele oturtulduğu söylenemez. Bu cumhuriyetlerin birçoğunda yerli yöneticilerin eski Sovyet zihniyetiyle dine yaklaşımları, dinin toplumdaki yerine dair sağlıklı bir çözümün karşısında en büyük engel olarak görünüyor. Helene Thibault, Orta Asya'da İslam sorununu Tacikistan örneği üzerinden inceliyor ve Sovyetler Rejiminin yetmiş yıllık kültürünün Tacikistan'da siyaset süreçlerini, insanların dininin toplumsal yerini güvence altına alma ve dini kimliklerinin ifade edilme şekillerini ekilemeye nasıl devam ettiriyor dikkat çekici bir çalışmayla ortaya koyuyor.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, İslam, Sekülerleşme, Tacikistan, Din-Devlet İlişkisi, Orta Asya.

&

Abstract: After the end of seventy years of religious restrictions on society as part of the Union of Soviet Socialist Republics, a general religious revival had begun in the Central Asian states that gained independence in the early 1990s. After a quarter of a century, it cannot be said that religious question has been placed on a healthy basis in these republics. In many of these republics, local rulers' approach to religion with the old Soviet mentality seems to be the biggest obstacle to a healthy solution to the place of religion in society.

Helene Thibault examines Islam in Central Asia through the case study of Tajikistan and reveals with a remarkable study how the seventy-year-old culture of the Soviet Regime continues to influence the use of politics in Tajikistan, the way people secure religion's social place and express their religious identity.

Keywords: Sociology of Religion, Islam, Secularism, Tajikistan, Religion-State Relationship, Central Asia.

Atıf/Cite as: İskenderoğlu, Muammer. "Sekülerleşme Karşısında İslam: Tacikistan'ın Dönüşümü". *Dergiabant* 11/1 (Mayıs 2023), 206-209. doi: 10.33931/dergiabant.1281782

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Prof. Dr., Muammer İskenderoğlu, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, muammer.iskenderoglu@ibu.edu.tr.

Helene Thibault. *Sekülerleşme Karşısında İslam: Tacikistan'ın Dönüşümü*. Çev. Sinan Coşkun. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin bir parçası olarak yetmiş yıllık dinin toplum üzerindeki etkisini silme politikalarının sona ermesinin ardından 1990'ların başında bağımsızlığa kavuşan Orta Asya devletlerinde genel olarak bir dini canlanma hareketi başlamıştı. Aradan geçen çeyrek asrın ardından bu cumhuriyetlerde din sorununun sağlıklı bir temele oturtulduğu söylenemez. Bu cumhuriyetlerin birçoğunda yerli yöneticilerin eski Sovyet zihniyetiyle dine yaklaşımları, dinin toplumdaki yerine dair sağlıklı bir çözümün önündeki en büyük engel olarak görünüyor.

Helene Thibault, Orta Asya'da İslam sorununu Tacikistan örneği üzerinden inceler. Yazar şu ana soruya cevap aramaya çalışıyor: "Sovyet ateist politika ve söylemleri, politika oluşturma süreci ve toplumsal davranışları nasıl etkilemeye devam ediyor?" (11) Bu soruyu yazar yeni kurumsalcılığın geleneğiyle etnografik yöntemi birleştirerek cevaplamaya çalışıyor. Bu amaçla 2010-2011 yıllarında bulunduğu ülkede hem devlet politikalarını ve eğitimini hem de sıradan vatandaşların tavır ve hikayelerini inceleyerek dinin toplumdaki yerini tespit etmeye çalışıyor.

Kitap beş ana bölümden oluşuyor. İlk bölümde Thibault çalışmasının teorik çerçevesini veriyor, yöntem olarak kullandığı yeni kurumsal etnografyayı tanıtıyor ve saha araştırması ile ilgili bilgiler sunuyor. Yazar Sovyetlerin dağılmasından sonra Orta Asya'ya ilgi artsa da akademik camianın en az ilgi gösterdiği devletlerin, iç kargaşalar ve dışarı kapalılık gibi nedenlerle, Tacikistan ve Türkmenistan olduğunu ifade ediyor. Sovyetlerden kalma bu dışı kapalılığa ilaveten bu bölgede devam eden diğer Sovyet uygulamalarını da dini idari yapıların millileştirilmesi, dini hayatın sınırlarını belirleyen yasaların kabulü, dini muhalefetin bastırılması ve İslami güçlerin asimilasyonu olarak zikrediyor.

Thibault kitabın ikinci bölümünü Sovyet sekülerleşme projesine ayırıyor. Bu bağlamda ilk olarak Sovyet bilimsel materyalizmini tasvir ediyor, ardından da Sovyet materyalizminin bir din olup olmadığını sorguluyor. Sovyet Rejimi ilk yıllarında bir din yaratma çabasına girişmişti. Bundan daha sonra vazgeçilmiş olsa da Sovyet ideolojisi birçok bakımdan belirgin dini çağrışımlar içeriyordu. Yine de yazar Materyalist Ateizmi bir din olarak kavramsallaştırmadığını ifade ediyor. Ardından Thibault Sovyet tarzı sekülerleşme tarihinin bir özetini sunuyor. Bu süreçte Sovyetlerin dini yönetmek için çıkardığı yasaları ve bu yasaların ifade ettiği din özgürlüğünün gerçek hayatta ne ölçüde karşılığı olduğunu tasvir ediyor. Bu bağlamda Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dini İdaresi'ne detaylı yer ayırıyor. Yazar'a göre bu idare Moskova'nın emrindeydi, buranın İslami metinlerle bilimsel materyalizmi uzlaştırmaya çalışan görevlilerinin halk arasında pek meşruiyeti bulunmuyordu. Diğer taraftan öğrencilere kayıt dışı eğitim veren dini şahsiyetlerin varlığı da bilinen bir sırdı. Bu tarihsel süreç tasvirinin ardından Thibault, Sovyet projesinin başarılı olup olmadığını sorguluyor. Bu bağlamda birçok yazarın Sovyetlerin yetmiş yıl süren ateizm propagandasına rağmen dinin değişim geçirse de varlığını sürdürdüğünde hemfikir olduğunu, bunda etkili olan en önemli unsurun da devlet kontrolündeki resmi İslam'dan ziyade paralel İslam'ın varlığı ve gizli faaliyetleri olduğunu ifade ediyor. Bu bağlamda bağdaştırma kavramına atıf yapan Thibault, Orta Asya halklarının sekülerleşme karşısındaki tavırlarının teslimiyet veya direnişten ziyade bağdaştırma ile açıklanabileceğini ifade ediyor.

Üçüncü bölümde Thibault iç savaş ve sonrasında Tacikistan'daki siyasi manzarayı tasvir ediyor. Yazara göre 1990'lı yıllar boyunca süren iç savaş genellikle dini ve seküler güçler arasında imiş gibi sunulsa da gerçek çok daha karmaşıktır. Savaş sonunda iktidar Sovyet döneminden beri iktidarı elinde bulunduran kuzeylilerden güneylilere geçmiştir. 1997'de imzalanan barış anlaşması sonunda Tacikistan inanç temelli bir siyasi partiyi yasallaştıran ilk Orta Asya ülkesi olmuştur. Fakat barış anlaşması ülkede gerginliği ortadan kaldıramamıştır. Diğer birçok Orta Asya ülkesinde olduğu gibi Tacikistan'ın bağımsızlıktan beri değişmez lideri İmamali Rahman, Sovyet tarzı siyaset yöntemleri ile süreç içerisinde siyasi muhalifleri tasfiye etmekle kalmayıp birçok sivil toplum örgütünü de kapatarak otoriter bir yapı kurmayı başarmıştır. Bu süreçte Tacikistan İslam Diriliş Partisi de adım adım marjinalleştirilmiş ve sonunda da 2016 referandumunda dine dayalı siyasi partilerin yasaklanması ile yasallığı ortadan kaldırılmıştır. Sayıları on dördü bulan diğer İslami akımlar da tehdit olarak görülüp yargı tarafından yasaklı örgütler

lisesine dahil edilmiştir. Thibault'a göre bu otoriter uygulamalar, İslam ve Müslüman aktörlere dair genel olumsuz algı büyük oranda Sovyet uygulamalarını çağırıyor.

Thibault bu son iddiasını "Bağımsız Tacikistan'da Devlet Politikaları ve Söylemleri" adlı dördüncü bölümde detaylı bir şekilde inceliyor. Bu bağlamda yazar Tacikistan'ın bağımsızlık sonrası dini idari yapılar ve dini hayatı düzenleyen anayasa ve yasaları inceliyor ve bunların Sovyet döneminde çıkarılan anayasa ve yasalarla paralelliklerine dikkat çekiyor. Yine Sovyet siyasetinin bir devamı olarak Tacik yetkililerin dini uygulamaları önemsizleştirerek milli ideallere uyumlu bir İslam oluşturma çabalarını örneklerle gözler önüne seriyor. Tacikistan anayasasının din meselesini düzenleyen beş maddesi Sovyet anayasası gibi herkese din özgürlüğü hakkı tanıyor. Ancak din özgürlüğünü sınırlayan birçok yasa ve kararnamelere ilaveten teoride garanti altına alınanla uygulamalar arasında da büyük farklar dikkat çekiyor.

Yasalara göre Tacikistan halkının milli kültür ve manevi hayatının gelişiminde İslam'ın Hanefi mezhebinin özel rolüne atf yapılırken Tacikistan devletinin dini derneklere karşı tarafsız olması, devlet eğitiminin seküler olması ve devlet okullarında din dersinin sadece öğretici olması gerektiğine de vurgu yapılıyor. Ebeveynlerinin izniyle dini eğitim alabilen reşit olmayan çocukların dini törenlere katılması ise yasaklanıyor.

Sovyet döneminin kurumsal yapılarının devam ettiğinin bir göstergesi Sovyet Kadılığı ve Sovyet Din İşleri Komitesi'nin varisi olan İslam Merkezi, Ulema Konseyi ve Din İşleri Komitesi gibi kurumların varlığıdır. Sovyet döneminde olduğu gibi bağımsızlık döneminde de halk Ulema Konseyi'ni devlet yetkilileriyle birlikte hareket etmekle itham edip gayri meşru addediyor. Konseyin başörtüsünün yasaklanması, reşit olmayanların Cuma namazına gitmesinin yasaklanması vb. uygulamalara karşı çıkmaması, hatta bazı durumlarda bu uygulamaları fetva ile onaylaması, halkın bakış açısının haklı gerekçelerini gözler önüne seriyor.

Tacikistan devleti Sovyet siyasetini takiben vatansever Müslüman bir toplum oluşturma projesi gerçekleştirmeye çalışıyor. Bu bağlamda dinin toplumdaki rolünü vatanseverlik kriteriyle sınırlandırmaya çalışıyor. Bu amaca yönelik dikkat çeken uygulamalardan biri başörtüsü yasağı olarak karşımıza çıkıyor. Kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması ve geleneklerin engellerinden kurtarılması bağlamında Sovyet rejiminin ilk yıllarında başlattığı kampanyalardan biri kadınların başlarını açmasını da içeren hücum hareketiydi. Tacik devleti de vatansever tanımı gereği bir yandan kadınların başörtüsünü aşırı fikirlerin propaganda aracı olarak görüp yasaklarken, diğer yandan da Avrupalı kıyafetler giyen kadınları milli değerlere ihanetle suçluyor. Kılık kıyafet uygulamalarının vardığı noktayı göstermesi açısından ilginç bir örnek Eğitim Bakanlığı sırasında başörtüsü karşıtlığı kampanyasının öncülüğünü yapan ve okullarda başörtüsüne ilaveten dar kot pantolon, mini etek ve göğüs dekolteli kıyafetler gibi uygunsuz kıyafetleri resmi olarak yasaklayan Abducabbar Rahmanov'un Pedagoji Üniversitesi rektörü olduğunda, kadın öğretmenlerin daha profesyonel görünmeleri ve özgüvenlerinin artması için yüksek topuklu ayakkabılar giymeleri talimatı çıkarmasıdır. Benzer şekilde erkeklerin kıyafetleri, özellikle sakalları da devletin düzenleme alanına giriyor. Devletin kontrolündeki Ulema Konseyi sakal uzunluğunun bir karışı geçmemesi gerektiğine dair bir kural dahi koydu.

Kadınların giyimleri gibi iffetleri de devlet tarafından tanımlanıp buna uyulması isteniyor. Tacik lideri 2015'te Anneler Günü vesilesiyle yapığı bir konuşmada kadına annelik ve milli görevler yükleyip bu görevleri yerine getirmede ister İslami ister Batılı olsun, dış etkilerden uzak durulması mesajını verdi. Ulema Konseyi de iffete aykırı görüyor ki, kadınların camide namaz kılmalarını yasaklayan bir fetva yayınladı. Bütün bunlar her alanda artan devlet kontrolünün açık örnekleridir ve halkın önemli bir kısmının rahatsızlığının gerekçeleridir.

Thibault beşinci bölümde buraya kadar tasvir etiğı bu olumsuz şartlar içinde "Tacikistan'da Müslüman Olmak" sorusuna alan çalışmalarında elde ettiğı bulgularla cevap vermeye çalışıyor. Sovyet dönemi yetkililer gibi Tacik yetkililer de dinin toplum üzerinde etkili olmasına hem kendileri hem de toplumun geneli için yararlı olduğunu ve zarar vermediğini düşündükleri oranda izin veren bir siyaset izliyorlar. Buradaki sorun ise yararın ve zararın sınırının belirsiz olmasıdır. Yazar, Sovyet tarzı bu siyasetin

Tacikistan'da dini canlanmanın ivme kazanmasındaki rolüne vurgu yapıyor. Ekonomik ve siyasi dışlanmanın dini kimliklerin yeniden tanımlanması üzerindeki etkisini gözler önüne seriyor. Bu bağlamda Tacik toplumunda birbiriyle belli ölçüde çatışan çok sayıda ahlak anlayışı olduğunu tespit ediyor. İç savaşçı açıklamak için dini seküler güçler arasında bir savaş yorumunun yeterli olmaması gibi, toplumu anlamak için de dindar ve seküler diye iki gruba ayırmak yeterli değildir. Yazar, dini düşün diye katıldığı düğünde nikah kısmı dışında dini bir şey olmadığı, Ramazan'da iftara gittiği bir yerde votka dolu kadehlerin Ramazan şerefine kaldırıldığı vb. örneklerle dini-seküler hayat ayrımının sınırının belirsizliğine dikkat çekiyor. Bu insanların Sovyetler sonrası düştüğü ideolojik boşluktan kurtulmak için dine döndüğünü ama değişen dini dinamiklerin de göz önünde bulundurulması gerektiğini gösteriyor.

Sonuç olarak Thibault'un, Sovyetler Rejiminin yetmiş yıllık kültürünün Tacikistan'da siyaset süreçlerini, insanların dinin toplumsal yeri hakkındaki görüşlerini ve dini kimliklerinin ifade edilme şekillerini etkilemeye nasıl devam ettiğini dikkat çekici bir çalışmayla ortaya koyduğu söylenebilir. Bu çalışmayı Shoshana Keller'in 2001'de yayımladığı, Türkçede ancak 2022'de *Mekke'ye Değil Moskova'ya: Orta Asya'da İslam Karşısı Sovyet Seferberliği, 1917-1941* ismi ile yayımlanan, Tacikistan'ı da içine alan o günkü Özbekistan'ı merkeze alarak Sovyetlerin Orta Asya Türklerine karşı yürüttüğü İslam karşıtı seferberliğin izini sürdüğü eseri ile karşılaştırmalı olarak okumak, Thibault'un vurguladığı zihniyet devamlılığını daha detaylı görme imkânı sunar.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

- Keller, Shoshana. *To Moscow, Not Mecca: The Soviet Campaign Against Islam in Central Asia, 1917-1941*. London: Praeger Publishers, 2001; *Mekke'ye Değil Moskova'ya: Orta Asya'da İslam Karşısı Sovyet Seferberliği, 1917-1941*. Çev. Ammar Kılıç. İstanbul: Selenge Yayınları, 2022.
- Thibault, Helene. *Sekülerleşme Karşısında İslam: Tacikistan'ın Dönüşümü*. Çev. Sinan Coşkun. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.